

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ**

**THE CONSTITUTIONAL PROCESS IN UKRAINE THROUGH
THE PRISM OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC ASPIRATIONS**

Стешенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стешенко О.В.,

*викладач вищої категорії, викладач-методист
Відокремленого структурного підрозділу
«Краматорський фаховий коледж промисловості, інформаційних технологій та бізнесу
Донбаської державної машинобудівної академії»*

Чоста К.С.,

*здобувач вищої освіти IV курсу спеціальності 052 «Політологія»
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено процес конституційних змін та їх вплив на політичну систему й міжнародний вектор розвитку держави. З набуттям Україною незалежності та формуванням власної правової системи виникає необхідність у реформуванні національного конституційного законодавства з урахуванням європейського та світового досвіду. Адже тільки удосконалення Основного Закону має безпосередній вплив на системні зрушення в країні. Аналіз конституційного процесу в Україні в контексті її стратегічного курсу на євроінтеграцію є одним з найбільш важливих напрямів сучасних досліджень у галузі права, політології та історії. Конституційний процес розглянуто як поетапні політико-правові перетворення конституційного законодавства (включаючи зміни тексту Основного закону), розвиток конституційної правосвідомості, побудову нової системи гарантій щодо практичної реалізації конституційних норм задля продуктивного будівництва сучасного українського конституціоналізму в контексті європейських та євроатлантичних прагнень України. Основою конституційних змін є удосконалення законодавства на кожному з етапів становлення української конституційної традиції, поширення у суспільстві позитивного сприйняття таких змін та формування особистої потреби у відповідних новаціях. У статті проаналізовано історичний аспект становлення та розвитку конституційного процесу від перших спроб розробки та прийняття Основного закону України до сьогодення. Встановлено, що ефективність конституційних змін в Україні, окрім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного правового забезпечення, формування дієвої системи державних органів та належної координації зусиль усіх гілок влади щодо їхньої реалізації. Проаналізовано національне конституційне законодавство з урахуванням сучасного європейського та світового досвіду. Оцінка ролі та нинішнього стану розвитку конституційного процесу в Україні є важливим та актуальним напрямом сучасних політологічних досліджень. Такий підхід дає можливість досягти інтегрованих поглядів та оцінок щодо формування передумов та оцінки наявних проблем у процесі становлення громадянського суспільства та подальшої адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів.

Ключові слова: Конституція, конституційний процес, євроінтеграція, зміни до законодавства, реформи.

The article examines the process of constitutional changes and their impact on the political system and the international vector of state development. With the acquisition of independence by Ukraine and the formation of its own legal system, there is a need to reform the national constitutional legislation taking into account European and world experience. After all, only the improvement of the Basic Law has a direct impact on systemic changes in the country. The analysis of the constitutional process in Ukraine in the context of its strategic course towards European integration is one of the most important areas of modern research in the field of law, political science and history. The constitutional process is considered as a step-by-step political and legal transformation of constitutional legislation (including changes to the text of the Basic Law), the development of constitutional legal awareness, the construction of a new system of guarantees regarding the practical implementation of constitutional norms for the productive construction of modern Ukrainian constitutionalism in the context of Ukraine's European and Euro-Atlantic aspirations. The basis of constitutional changes is the improvement of legislation at each of the stages of the formation of the Ukrainian constitutional tradition, the spread of positive perception of such changes in society and the formation of a personal need for relevant innovations. The article analyzes the historical aspect of the formation and development of the constitutional process from the first attempts to develop and adopt the Basic Law of Ukraine to the present. It has been established that the effectiveness of constitutional changes in Ukraine, in addition to the presence of the appropriate political will, requires proper legal support, the formation of an effective system of state bodies, and proper coordination of the efforts of all branches of government regarding their implementation. The national constitutional legislation is analyzed taking into account modern European and world experience. Assessment of the role and current state of development of the constitutional process in Ukraine is an important and relevant direction of modern political science research. This approach makes it possible to achieve integrated views and assessments regarding the formation of prerequisites and assessment of existing problems in the process of the formation of civil society and further adaptation of the domestic legal system to European standards.

Key words: Constitution, constitutional process, European integration, changes to legislation, reforms.

Постановка проблеми. Розвиток України як правової, соціальної, демократичної держави обумовлює необхідність розвитку національного конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму. Саме конституційний процес є найбільш ефективним двигуном змін у державі, адже тільки удосконалення Основного Закону має безпосередній вплив на системні зрушення в країні. Конституційний процес традиційно подається як поетапне прийняття Основного закону або як процес підготовки та внесення правок до діючої Конституції. Завершальним етапом конституційного процесу окремі дослідники вважають прийняття нової Конституції. Автори дослідження поділяють думку іншої частини науковців про те, що конституційний процес за своїми цілями та змістом є значно ширшим, аніж процедура поновлення тексту Конституції в цілому або окремих її положень [1, с. 235].

Аналіз конституційного процесу в Україні в контексті її стратегічного курсу на здобуття членства в ЄС та НАТО є важливим напрямом сучасних досліджень у галузі історії, політології та права. Самоідентифікація українського народу як частини європейської цивілізації та незворотність обраного ним євроінтеграційного курсу обумовлюють актуальність даного дослідження. Тому, на думку авторів, будь-яку сучасну конституційну реформу в Україні слід розглядати через порівняльно-правову призму європейських та євроатлантичних прагнень України.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогоднішній день маємо певний доробок дослідження з проблеми в українській науці. О. Берназюк, В. Тацій, Ю. Тодика, Є. Онацький досліджували специфіку розвитку української Конституції. Основний Закон в контексті європейських та євроатлантичних прагнень України розглянуто в доробках М. Лемця, М. Саракуци, М. Черевка, Я. Ленгера та інших дослідників. Власні унікальні методики класифікації етапів розвитку Конституції запропонували А. Зубрицька, Ю. Шемшученко, О. Білокурська, А. Крусян та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даний час роль конституційного процесу в суспільно-політичному житті держави зростає, а зміни, що впроваджуються, стають одними з найважливіших чинників у подальшій демократизації країни. Визначення єдиного вектору розвитку та мети сучасного конституційного процесу в Україні – одна з найактуальніших проблем сучасної політології, що й спричинило появу даного дослідження.

Мета роботи – визначити основні етапи конституційного процесу в Україні, проаналізувати зміни до Основного закону держави та охарактеризувати його сучасний стан через призму євроатлантичних та європейських прагнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційний процес в Україні варто розглядати як політико-правові поетапні перетворення конституційного законодавства (включаючи зміну тексту Конституції), розвиток конституційної правосвідомості, побудову нової системи гарантій щодо практичної реалізації конституційних норм задля продуктивного будівництва сучасного українського конституціоналізму [1, с. 235].

У сучасній класифікації українського конституціоналізму вчені виділяють чотири основні етапи:

1-й етап – від прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 № 55–ХІІ до вступу в силу Конституції України від 28 червня 1996 р. [2, с. 4];

2-й етап (1996–2004 рр.) – період чинності Конституції 1996 року, коли більшість її положень знаходило втілення в системі конституційного законодавства та правозастосовній практиці (впровадження конституційної юстиції, розвиток місцевого самоврядування та ін.). Найважливішою конституційною ініціативою того часу стало запровадження інституту омбудсмена за європейським зразком. 15 січня 1998 р. вступив у силу Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». 14 квітня 1998 р. парламент обрав першого в історії держави Уповноваженого (омбудсмена) з прав людини. Без перебільшення можна стверджувати, що інститут омбудсмена є не лише бажаним, а й необхідним елементом правозахисної системи держави, ключовим елементом у процесі перетворень країн, що стали на шлях демократії та верховенства права [3, с. 207].

3-й етап – від прийняття Закону України від 8 грудня 2004 № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» до імплементації ЗУ від 21 лютого 2014 р. № 742–VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Серед основних новацій, передбачених Законом 2004 року, слід назвати формування коаліції депутатських фракцій, розширення переліку підстав дострокового припинення повноважень народних депутатів та дострокового припинення повноважень Верховної Ради України рішенням Президента України, деякі зміни у порядку призначення Прем'єр-міністра України, скасування права вето Президента щодо законів про внесення поправок до Основного Закону [4, с. 31].

Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.10 № 20-рп / 2010 Закон України від 08.04.04 № 2222–IV «Про внесення змін до Конституції України» був визнаний неконституційним. На депутатів Верховної Ради України покладался обов'язок внесення до Конституції України змін, які б відповідали редакції 1996 року. У наукових колах й донині триває дискусія щодо відновлення Конституційним Судом України дії Конституції України від 28 червня 1996 р. Зважаючи на висно-

вок Європейської комісії «За демократію через право», ВРУ своєю постановою від 22 лютого 2014 р. №750–18 визнав такими, що є діючими на території України положення Конституції від 28 червня 1996 р. з доповненнями й змінами, згідно з ЗУ від 8 грудня 2004 р. № 2222–IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952–VI, від 19 вересня 2013 р. № 586–VII [4, с. 39].

4-й етап – з 2013 р до наших днів. Він пов'язаний з подіями Революції Гідності, внаслідок яких було остаточно визначено євроінтеграційний та євроатлантичний вектор розвитку держави, завершення формуванням українців як політичної нації, а також тими процесами і викликами, які постали перед Україною внаслідок гібридної війни, а згодом і відкритої агресії з боку РФ.

Остаточне визначення проєвропейського зовнішньополітичного вектору розвитку держави обумовило необхідність адаптації вітчизняної системи законодавства під європейські стандарти. Одними з ключових у цьому контексті є реформування судової системи та проведення децентралізації системи державного управління. Представлений Президентом України проєкт ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (про децентралізацію влади)» (реєстр. № 2217 від 15.07.2015) після позитивного висновку Конституційного Суду України був схвалений парламентом [5, с. 24].

Варто зазначити й певні зрушення в імплементації реформи місцевої влади. З 2015 року в усіх областях України в рамках децентралізації почали створюватися об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ), а в 2017 році Центральної виборчої комісією було призначено перші місцеві вибори в 250 ОТГ. Так, 29 жовтня 2017 р. відбулися вибори в 201 ОТГ, ще в 49 – вибори було призначено на 24 грудня 2017 р. [5, с. 23].

У 2017 році Верховна Рада прийняла ряд законодавчих актів, які посилили роль ОТГ у системі місцевого самоврядування. Станом на 1 вересня 2021 року в рамках децентралізації сформовано 1439 ОТГ, на території яких восени 2020 року було проведено вибори [5, с. 25].

Однією із важливих конституційних реформ у контексті наближення України до європейських стандартів правозахисної системи є судова реформа. 30 вересня 2016 року введено в дію Закон України від 2 червня 2016 р № 1401–VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Від того часу в Україні було запроваджено інститут конституційної скарги. Це стало важливою складовою у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина й було позитивно оцінено Європейським союзом. Повноцінно конституційна скарга заробила від того часу, коли Конституційним Судом було затверджено Регламент, сформовано колегії та сенати, до компетенції яких належить розгляд цих скарг [6, с. 122].

Внаслідок прийняття 2 червня 2016 р. закону України «Про судоустрій і статус суддів» відбулися істотні зміни у судовій системі, а саме: перехід на трирівневу систему з ліквідацією всіх вищих спеціалізованих судів; формуванням нового Верховного Суду у складі чотирьох касаційних судів; змінено порядок призначення суддів; обмежено суддівську недоторканність. 07 листопада 2016 р. Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС) вперше оголосила конкурс на посаду судді Верховного Суду України. Згідно з новим законом брати участь у ньому могли, крім професійних суддів, також адвокати та наукові працівники у галузі права. Конкурс тривав дев'ять місяців, протягом яких учасникам довелося пройти цілий ряд випробувань: складання чотирьох психологічних тестів; проходження анонімного кваліфікаційного тестування; перевірку практичних навичок (написання проєкту судового рішення); співбесіду з членами ВККС України, яка транслювалася в онлайн-режимі [6, с. 122].

Важливою складовою відкритого конкурсу за європейськими стандартами стала участь у ньому представників Громадської ради доброчесності, які подавали свої висновки по кожному кандидату щодо його професійної етики та доброчесності. Міжнародні експерти, а також послы країн «Великої сімки» (заява від 23 листопада 2017 р.) у підсумку визнали, що процес відбору суддів Верховного Суду України став значно більш прозорим і конкурентним, ніж в попередні роки, що є ознакою прогресу в процесі імплементації судової реформи [6, с. 124].

Таким чином, відбувається цілий ряд актуальних змін: перезавантаження судової влади шляхом обрання нових суддів Верховного Суду України, суддів першої інстанції, триває процес комплексного кваліфікаційного оцінювання діючих суддів України. Необхідною передумовою для того, щоб новий Верховний Суд України почав ефективно виконувати свої функції, є прийняття ряду нових процесуальних кодексів.

21 лютого 2019 року вступив у силу закон України від 07.02.2019 № 2680–VIII «Про внесення змін до Конституції України», яким, зокрема, закріплено стратегічний курс держави на повноправне членство в ЄС і Організації Північноатлантичного договору, а також вилучено конституційне положення, що містить норму про можливість використання на умовах оренди існуючих баз військового призначення на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань згідно з міжнародними договорами, які були затверджені ВРУ [8, с. 54].

Після подій 2013–2014 рр. в українському суспільстві формується запит на зміну системи цінностей права за європейським зразком. Поло-

ження Конституції України про незворотність європейського та євроатлантичного курсу України є важливим меседжем для європейських партнерів України [9, с. 115].

Вони мають виконати роль додаткового аргументу на користь визначеного курсу держави. Проте слід зауважити, що зазначені конституційні положення містять не правові норми, а є декларацією про основні політичні, економічні, соціальні та зовнішньополітичні наміри Української держави.

Одним із прикладів забезпечення реалізації норм вітчизняного законодавства відповідно до європейських традицій є імплементація Закону України від 09 квітня 2015 р. № 317–VIII «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону пропаганди їх символіки» (Закон про декомунізацію) в частині зміни назв населених пунктів, вулиць та ін., які підпадають під дію даного закону. Зокрема, 19 травня 2016 року парламент проголосував за перейменування міста Дніпропетровськ в Дніпро. Незважаючи на те, що переважна більшість топонімів уже перейменовано, залишається ціла низка об'єктів, з приводу яких виникли суперечки та надійшли звернення до суду, і на період розгляду справи перейменування було призупинено [9, с. 127].

Наявні зміни до Конституції України хоча й суттєво змінюють діючу правову систему країни, але не вирішують багатьох проблем, які чекають свого якнайшвидшого розв'язання. Серед них, зокрема, можна зазначити наступні: завершення реформи системи судочинства; необхідність подальшої модернізації інституту прав та свобод; конституційно-правовий розвиток громадянського суспільства в Україні; впровадження нової моделі взаємодії між гілками влади; створення дієвих механізмів запобігання та протидії корупції; реформа місцевого самоврядування й територіальної організації публічної влади; методологічне переосмислення статусу Автономної Республіки Крим та ін. [9, с. 18].

Крім великих надій на реалізацію запланованих реформ, залишаються суттєві ризики та перепони на шляху до реального впровадження

демократичних змін і забезпечення принципу верховенства права в Україні. Важливо, щоб конституційні процеси, які тривають у державі, сприяли поверненню довіри до Основного закону з боку громадян [10, с. 24].

У зв'язку з необхідністю імплементації змін, які вже було внесено до Конституції протягом існування України як незалежної держави, на сучасному етапі виникає потреба в активному перегляді національної юридичної доктрини загалом та конституційному праві зокрема [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Метою сучасного конституційного процесу в Україні є: систематизація конституційного нормативного масиву; посилення конституційних гарантій прав і свобод людини й громадянина та реальне забезпечення їх захисту, в першу чергу, в судовому порядку; забезпечення ефективної діяльності органів державної влади виходячи з чіткого поділу їхніх функцій; удосконалення системи стримувань й противаг; збалансування усього державного механізму; розширення конституційного регулювання інститутів безпосередньої демократії; оптимізація територіальної організації влади в Україні; розвиток місцевого самоврядування.

При цьому необхідно підкреслити, що зміст конституційного процесу в Україні і, відповідно зміст Конституції і конституційного законодавства, має узгоджуватися з міжнародними та європейськими правовими актами. Одною з найбільш важливих проблем у цьому контексті є повна системна адаптація законодавства України до законодавства Європейського союзу, бо в іншому випадку інтеграційні прагнення нашої країни будуть неефективними.

Оцінка ролі та нинішнього стану розвитку конституційного процесу в Україні є важливим та актуальним напрямом сучасних політологічних досліджень. Такий підхід дає можливість досягти інтегрованих поглядів та оцінок щодо формування передумов та оцінки наявних проблем у процесі становлення громадянського суспільства та подальшої адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крусян А. Р. Модернізація Конституції України: досвід, сучасність та перспективи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 235–247.
2. Шемшученко Ю. С. Етапи конституційного розвитку в незалежній Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 5. С. 4–5.
3. Саракуца М. О. Вплив євроінтеграційних об'єднань на процес конституційного реформування України. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження професора Стрельцова Л. М. (1918–1979)*. Одеса : Астропринт, 2013. С. 207–212.
4. Янішевський С. О., Фісун О. А. Проблеми конституційного транзиту в Україні. К. : НІСД, 2011. 52 с.
5. Писаренко С. Ми пишемо конституцію навіки. *Віче*. 2010. № 3. С. 23–25.
6. Ленгер Я. І., Біровчак А. В. Конституціоналізм в Україні як реалізація ідеї євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 1 С. 122–124.

7. Гільбурт А. М. Еволюція конституційного регулювання політичних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56. Т. 1 С. 34–40.

8. Пелих Н. А. Конституція України в умовах сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 51–56.

9. Селіванов А. О. Наукові погляди на сучасні конституційні процеси: про Конституцію, про державу, про права і свободи людини, про правосуддя. К. : Логос, 2014. 129 с.

10. Приходько Х. В. Конституційний процес в Україні: актуальні проблеми становлення та розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2012. 39 с.

11. Гомонай В. В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 404 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/26596>.